

Odpoved' Ivanovi Karamazovovi

Sloboda vo filozofických koncepciách Jean-Paul Sartra a Alberta Camusa¹

Magdaléna Miklušičáková

MIKLUŠIČÁKOVÁ, M.: The Answer to Ivan Karamazov : The Freedom in the Philosophical Conceptions of Jean-Paul Sartre and Albert Camus. *Studia Aloysiana*, 7, 2016, 4, s. 33 – 45.

The aim of this paper is to find Camus's and Sartre's answer to logic and nihilistic freedom of Ivan Karamazov. In contrast to Karamazov Sartre and Camus used freedom to find the way for morality without God. Sartre based his "philosophy of freedom" on postulate: *existence precedes essence* and defined man as never done project. Camus created his concept on revolt against absurdity and came to solidarity and request an active position. They both see freedom as a burden, but burden with necessity to carry, not to throw away. *Key words*: freedom, project, responsibility, absurd, absurdity, revolt, solidarity

Úvod

Sloboda je jeden z hlavných pojmov a motívov filozofie existencie. Táto filozofia sa objavuje už v medzivojnovom období, no jej najväčší rozvoj v Európe (a to najmä vo Francúzsku) patrí povojnovým – štyridsiatym a päťdesiatym – rokom 20. storočia. Hlavnými predstaviteľmi tejto filozofie vo Francúzsku sú Jean-Paul Sartre a Albert Camus, ďalej Simone de Beauvoir, Maurice Merleau-Ponty a Gabriel Marcel, v Španielsku José Ortega y Gasset a Miguel de Unamuno, v Nemecku Karl Jaspers a Martin Buber a v Rusku Nikolaj Bardajev a Lev Šestov. Za predchodcov filozofie existencie v literatúre sú pokladaní F. M. Dostojevskij, F. Kafka, W. Faulkner a i. Filozofie existencie nadviazali najmä na Sørensa Kierkegaarda, Friedricha Nietzscheho, Edmunda Husserla a Martina Heideggera, ktorí bývajú takisto označovaní prívlastkom existenciálny.

¹ Tento článok vznikol v rámci projektu KEGA č. 021TTU – 4/2015 *Jezuitské divadlo – integrálna vzdelávacía a výchovná metóda* na Teologickej fakulte Trnavskej univerzity v Bratislave.

Pre túto filozofiu je charakteristická subjektivita individua, vlastné vnímanie jednotlivca – jeho samého a jeho života. Úsilím predstaviteľov filozofie existencie bolo ukazovať – odhaľovať existenciu človeka. Poznávajúce a poznávané sa tu prelína, resp. je totožné. Existenciálna filozofia často opúšťala zvyčajný jazyk filozofie, blízke jej bolo esejistické, románové, či dramatické vyjadrovanie, čo bolo vlastné Sartrovi a Camusovi. Spoločným východiskovým bodom oboch autorov bola už spomínaná subjektivita a tiež karteziánska racionalita; ako píše Sartre: „...východiskom nemôže byť iná skutočnosť ako táto: *myslím, teda som*. To je absolútna skutočnosť vedomia zasahujúceho seba samého.“² Keď my povieme „človek“, Sartre povie „ja“. Takisto ani jeden z nich, ani Sartre ani Camus, nepočítali vo svojej koncepcii s existenciou Boha (a ani boha). V tomto zmysle je ich svet svetom, v ktorom platí Nietzscheho „Boh je mŕtvy“. Aj preto sa obaja vo svojich myšlienkach a dielach konfrontujú s myšlienkami Dostojevského a s vyhlásením Ivana Karamazova³: „Všetko je dovolené.“ Sartre i Camus sú presvedčení, že svet bez Boha prináša človeku novú slobodu, no táto sloboda podľa nich nie je bezbrehá.

Pokúsime sa priblížiť koncepcie slobody týchto dvoch autorov, a to aj cez priblíženie pojmu človek, pretože to, čo každý z týchto francúzskych filozofov a súčasníkov rozumel pod pojmom sloboda, súvisí práve s tým, čo každý z nich rozumel pod pojmom človek, a pokúsime sa tak nájsť, v čom spočíva ich „odpoveď“ Ivanovi Karamazovovi.

Ako východisko na priblíženie Sartrovej koncepcie nám bude slúžiť jeho obsiahle dielo *Bytie a ničota* (*L'être et le Néant*, 1946) a malé, ale významné dielko *Existencializmus je humanizmus* (*L'existencialisme est un humanisme*, 1946), ktoré je doplneným vydaním jeho prednášky, ktorá odznela v roku 1945 v klube *Maintenant* v Paríži. U Camusa to budú jeho dve filozofické eseje *Mýtus o Sifyzovi* (*Le Mythe de Sisyphe*, 1942) a *Vzbúrený človek* (*L'Homme révolté*, 1951).

Sloboda bytia nebyť tým, čím je, a byť tým, čím nie je

Sartre vo svojej koncepcii slobody – a vo svojom filozofickom uvažovaní vôbec – výrazne nadviazal na Heideggera. Sartre dokonca použil Heideggerovo

2 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1997, s. 44.

3 Ivan Karamazov je jedna z ústredných postáv (jeden z troch bratov) románu F. M. Dostojevského *Bratia Karamazovci* (Братья Карамáзовы, 1879 – 1880). Ivan v románe predstavuje postavu zápasiacu s Bohom, vyhlasuje sa za ateistu a vyslovuje myšlienky a tézy, v ktorých neexistencia Boha vedie k nihilizmu. Jeho myšlienky sú v jednoduchosti zhrnuté do známeho: „Všetko je dovolené.“ Vlastné stanovisko Dostojevského však nie je ani nihilistické, ani ateistické. Porov. JENÍK, L.: Svet filozofického románu ako laboratórium filozofie. In: *Romboid*, roč. 45, 2010, č. 3, s. 24–37.

Dasein, ktoré preložil ako *ľudská existencia*⁴, a podobne ako Heidegger, aj on uvažoval v intenciách rozlíšenia vecí sveta a človeka, vrhnutosti, rozvrhovania – projektovania sa, autentickej – úprimnej a neautentickej – neúprimnej existencie. O človeku hovoril ako o *bytí pre seba, vedomí, ničote, projekte, slobode*. V našom skúmaní sa ako kľúčové prejaví jeho vyjadrenie, v ktorom človeka označil za existenciu, ktorá predchádza svoju podstatu.⁵ Toto tvrdenie – môžeme povedať postulát – „existencia predchádza podstatu“ je východiskovým bodom pre Sartrovo ponímanie slobody až do konca a zároveň sa stalo základnou premisou sartróvského humanizmu a existencializmu⁶.

Čo je teda v Sartrovom ponímaní človek? Vo svojom diele *Bytie a ničota* rozlišuje Sartre dva spôsoby bytia: vec tohto sveta je *bytie osebe*, je *tým, čím je* – je to absolútne naplnené – plné bytie; naproti tomu človek je *bytie pre seba* – je to bytie, ktoré *je tým, čím nie je, a nie je tým, čím je*. Čo to vlastne znamená? Podľa Sartra je človek predovšetkým *vedomím*. Vedomie je vždy na niečo zamerané – je intencionálne⁷, je pri veciach, je s nimi. Takto je vedomie zamerané von, k veciam, no nevlastní ich ako obsahy, preto Sartre môže povedať, že je číre – transparentné. Vedomie teda nie je ničím iným než ustavičným pohybom von – zo seba; je intencionalita⁸. Preto Sartre nazýva bytie ničotou; ako intencionalita nemá vedomie nijaké obsahy, ale je vždy mimo seba, vždy pri veciach. Vedomie teda nikdy nie je pri sebe, ale vo svete, pričom zamerané na nejaký predmet je súčasne vedomím seba samého – je *nethetickým* vedomím seba samého.⁹ Prostredníctvom vedomia vstupuje do sveta negácia, pretože ona je podmienkou zamerania sa vedomia na veci; len skrze odmietnutie – popretie všetkých ostatných predmetov sa vedomie zameriava na konkrétny predmet. Každá otázka vedomia je vlastne negáciou, preto je *bytie pre seba* zničujúcim bytím. Vedomie je teda vedomím zničujúcim a dokonca je ničotou samotnou; je akousi dekompresiou bytia a nemožno ho definovať ako koincidenciu so sebou samým.¹⁰ Tendencia vedomia je „práve opačná – nebyť identickým so sebou, existovať v odstupe od seba“¹¹. A tak, ako je vedomie vedomím niečoho, avšak vždy vedomím bez obsahu, tak je existencia slobodou, ktorá si volí, ale bez toho, že by bola svojou voľbou; je neustále sa negujúcim a projektujúcim sa nehotovým projektom, je slobodou.¹² Čo to znamená?

4 Porov. SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 19.

5 Porov. SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 18.

6 Pojem existencializmus sa vo všeobecnosti používa ako synonymum filozofie existencie, no nie je to celkom tak. Pomenovanie existencializmus sa vzťahuje predovšetkým na tú „časť“ ateistickej existenciálnej filozofie, ktorá sa identifikovala s filozofickými názormi zhrnutými práve v prednáške J. P. Sartra *Existencializmus je humanizmus*. Okrem samotného Sartra sem patrí napr. i jeho družka Simone de Beauvoir.

7 Porov. SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*, s.19.

8 Viac k Sartrovmu pojmu *intencionalita* porov. PETŘÍČEK, M.: *Úvod do (současné) filozofie*. Praha : Herrmann & synové, 1997, s. 105–106, 108–109.

9 Porov. SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*, s.19.

10 Porov. SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*, s.118.

11 SMREKOVÁ, D.: *Zbohom Sartrovi?* Bratislava : Iris, 1996, s. 29–30.

12 Porov. SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 28.

Intencionalita, negativita a „ničovanie“ sú nevyhnutnými predpokladmi pre Sartrovu koncepciu slobody: „...ak má byť vôľa slobodná, musí byť nutne negativitou a schopnosťou »ničovať«.“¹³ Človek môže znegovať svoj aktuálny projekt a zvoliť si iný; sloboda je „možnosť povedať *nie* svetu i svojmu počiatočnému projektu, odmietnuť neuspokojivý stav vecí“¹⁴. Človek je svoj vlastný projekt, preto sa môže vždy projektovať nanovo – od nuly. A o to Sartrovi ide; nič nie je definitívne. O nikom nemôžeme povedať, že je klamár, pretože on sa už v danej chvíli môže projektovať pre pravdovravnosť. Takto je človek ustavičný pohyb od toho, čím bol, k tomu, čím nie je, ale chcel by byť – je projektom, ktorý nie je nikdy hotový – a teda, *je tým, čím nie je, a nie je tým, čím je*. Sartrovska sloboda dáva človeku možnosť a v určitých situáciách od neho dokonca vyžaduje „radikálnu voľbu takpovediac proti sebe samému“¹⁵. Práve toto má Sartre na mysli, keď hovorí o slobode a keď o človeku uvažuje ako o prázdnom, „ničujúcom“ vedomí, „ničujúcej“ slobode, ktorá nikdy nie je tým, čím je, ale smeruje k tomu, čo nie je.

Sartrovo uvažovanie o slobode je v jednoduchosti vyjadrené práve v spomínanom postuláte: „Ak niet Boha, jestvuje aspoň bytosť, u ktorej bytie predchádza podstatu, bytosť, ktorá jestvuje predtým, ako môže byť určená nejakou predstavou, a táto bytosť je človek.“¹⁶ Sartre je presvedčený, že človek „nie je vopred ničím. Stane sa až potom a bude taký, aký sa utvorí. A teda niet ľudskej prirodzenosti, lebo niet Boha, ktorý by ju stvoril“¹⁷. Sartre tým chce vyjadriť, že človeku nie je vlastná, resp. vopred daná nijaká podstata, cieľ, ani určenie. Človek sa vo svete ocitá sám, sám seba (slobodne) tvorí a tvorí sa neustále. Nie je (vopred) „stanovené“, aký má človek byť, neexistuje nijaké „mal by“. Človek nielenže je úplne slobodný, on je sloboda.

„Ak naozaj bytie predchádza podstatu, nikdy nebudeme môcť hľadať príčiny, odvolávajúc sa na danú a ustálenú ľudskú prirodzenosť. Inak povedané, niet determinizmu, človek je slobodný, človek je sloboda. Na druhej strane, ak Boh nejestvuje, nenachádzame pred nami ani hodnoty či príkazy, ktoré oprávňujú naše správanie.“¹⁸

Sloboda teda znamená „byť sám sebe príčinou, prvotnou príčinou svojej voľby, a tým aj svojho konania“¹⁹. S tým sú však spojené pocity osamelosti a úzkosti, pretože sloboda a čín sa viažu so zodpovednosťou.

13 SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*, s. 512–513.

14 SMREKOVÁ, D.: Sartrov projekt morálky : K 100. výročiu narodenia Jeana-Paula Sartra. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 5, s. 295.

15 SMREKOVÁ, D.: Sartrov projekt morálky : K 100. výročiu narodenia Jeana-Paula Sartra. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 5, s. 296.

16 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 18.

17 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 19.

18 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 28.

19 PERRIN, Ch.: Údel slobody podľa Sartra. In: *Filozofia*, roč. 66, 2011, č. 3, s. 209.

Len človek sám je zodpovedný za to, čo si volí. Je zodpovedný za tých, ktorých sa jeho rozhodnutie týka, ale tiež a predovšetkým za projektovanie a utváranie seba samého, a zároveň je zodpovedný i za celé ľudstvo, pretože podľa Sartra síce neexistuje univerzálna morálka alebo etika, no „voliac si vlastnú cestu, volím cestu všetkých ľudí“²⁰. Každou svojou voľbou totiž človek, podľa Sartre, utvára istý obraz človeka; volí obraz človeka, akým by (podľa neho) človek mal byť²¹, pričom platí, že „vždy si môžem vybrať, ale musím vedieť, že ak si nevyberiem – vyberiem si aj tak“²². Sartre preto vyvodzuje: „Myslím si teda, že človek – bez akejkoľvek pomoci a opory – je odsúdený v každej chvíli na to, aby tvoril človeka.“²³

Tu sa nám v Sartrovej koncepcii akoby ukazovala univerzálnosť; v zmysle univerzálnej ľudskej podstaty sa môžeme pýtať, či sloboda a zodpovednosť takto ponímané by sa dali vnímať ako všeludská podstata vlastná každému človeku. A istú univerzálnosť môžeme vnímať aj v zmysle utvárania normy – obrazu chceného človeka. Sartre však odpovedá v tom zmysle, že nikdy nejde o inú než len *moju* slobodu, a preto ju nemôžeme chápať v zmysle podstaty²⁴, a že obraz človeka, ktorého voliaci tvorí svojou voľbou, nie je nikdy hotový tak, ako nie je hotový človek, a teda nemôže byť normou.

Podľa Sartra vedomie slobody vedie ku bremenu zodpovednosti; zodpovednosť je sprevádzaná úzkosťou a osamelosťou, pretože voľba jednotlivca patrí len jemu. Sartre však poukazuje na to, že nie každý môže, prípadne chce prijať zodpovednosť a žiť v neustálej úzkosti, preto sa usiluje pred slobodou uniknúť. Človek sa teda usiluje slobody vzdať, odmieta ju a „odmietnuť slobodu je možné len tak, že sa pokúsime chápať seba ako bytie osebe“²⁵, ako niečo hotové a ukončené. Človek sa vníma ako nejaký, ako *už* nejaký a vyhovára sa na determinizmus alebo dedičnosť, charakterové črty či skryté vášne, na minulosť – jednoducho na situáciu, v ktorej sa práve nachádza. Podľa Sartra je to logické a takýto postoj nazýva neúprimnosťou, nie však v zmysle morálnej kvality, pretože „podmienky neúprimnosti sú zakotvené v samej štruktúre ľudského bytia“²⁶. Neúprimnosť slúži na ospravedlnenie našich slabostí a neúspechov. Pri neúprimnosti ide o to „konštituovať ľudskú realitu ako bytie, ktoré je tým, čím nie je, a ktoré nie je tým, čím je“²⁷ a naopak úprimnosť predstavuje „ideál autentického života prezentovaný v podobe požiadavky, resp. maximy, o ktorú sa máme usilovať“²⁸. Sartrova požiadavka úprimnosti by potom mohla znieť takto: „Je potrebné, aby človek nebol sám pre seba niečím iným ako tým, čím

20 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 21.

21 Porov. SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 22.

22 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 51.

23 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 29.

24 Vo svojich neskorších prácach však Sartre posúva otázku slobody do roviny akcentovania ľudskej solidarity a rešpektovania slobody druhých.

25 SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*, s. 509.

26 SMREKOVÁ, D.: *Zbohom Sartrovi?*, s. 52.

27 SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*, s. 100.

28 SMREKOVÁ, D.: *Zbohom Sartrovi?*, s. 53.

je, stručne povedané, aby bol úplne a jedine tým, čím je²⁹, pretože „primárnym aktom neúprimnosti je uniknúť niečomu, čomu sa nedá uniknúť, totiž uniknúť tomu, čo sme“³⁰. Tu však, ako poukazuje aj Smreková, vzniká problém. Takáto požiadavka totiž človeka – bytie pre seba prenáša do sféry bytia osebe – vecí, keďže „berúc na seba podobu úprimnosti, pokúšame sa realizovať ako »to, čo je«, ako bytie, ktoré je identické so sebou samým“³¹. Preto ak Sartre chce uchovať slobodu, ak má mať človek možnosť voľby, „princíp identity nesmie predstavovať konštitutívny princíp ľudskej reality, aby ľudská realita nemusela byť nevyhnutne tým, čím je, ale aby mohla byť tým, čím nie je“³² – čo v krátkosti znamená, aby mal človek „možnosť byť neúprimným“³³...

Úlohou človeka je „objaviť sám seba a presvedčiť sa, že nič ho nemôže zachrániť pred ním samým, aj keby to bol platný dôkaz o Božej existencii“³⁴. Úlohou človeka je objaviť a žiť svoju slobodu. S tým je spojené Sartrovo tvrdenie, že „jediná vec, ktorá umožňuje človeku jestvovať, je čin“³⁵ a že existencializmus je „morálkou činu a záväzného postoja“³⁶, je „doktrínou činu“³⁷. Podľa Sartra teda existenciálna úzkosť, ktorá z poznania slobody a pocitu zodpovednosti plynie, rozhodne nemá človeka viesť k nečinnosti, ale práve naopak, k činu. Ako sme už uviedli, človek si je vedomý nielen toho, že si vždy môže vybrať, ale aj toho, že ak si nevyberie – vyberie si aj tak. Podľa Sartra ťažoba odsúdenia ku slobode a zodpovednosti za svoju voľbu povedú človeka ku slobodnému, ničím nedeterminovanému a zodpovednému konaniu.

Sloboda z absurdity

Oproti Sartrovmu dômyselnému a široko rozpracovanému konceptu Camus chápe človeka vždy (len) ako človeka. A hoci sa u neho (zriedka, ale predsa) stretne aj s pojmom existencia, pojem *človek* je pre neho postačujúci a netreba ho ďalej vysvetľovať. Avšak to, čo je pre Camusa s človekom nerozlučne späté, je ľudská konečnosť – smrť a vedomie tejto konečnosti. Človek vie, že zomrie. Toto vedomie v ňom budí potrebu poznať zmysel (svojho) života. Podľa Camusa človek, celé ľudstvo hľadá jednotiaci princíp, ktorý by všetko vysvetlil a ukázal ďalší smer.³⁸ Na svet sa pozerá ako na puzzle, skladačku, ktorá do seba

29 SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*, s. 100.

30 SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*, s. 114.

31 SMREKOVÁ, D.: *Zbohom Sartrovi?*, s. 52.

32 SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*, s. 100.

33 SMREKOVÁ, D.: *Zbohom Sartrovi?*, s. 52.

34 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 64.

35 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 44.

36 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 44.

37 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 64.

38 Toto presvedčenie je u Camusa spojené so štúdiom vzťahu medzi novoplatonizmom a kresťanstvom. Tejto téme sa Camus venoval aj vo svojej rigoróznejšej práci *Kresťanská metafyzika a novoplatonizmus (Métaphysique chrétienne et Néoplatonisme)*, ktorú obhájil v roku 1936 a získal tak titul Diplôme

zapadá, resp. ktorá by do seba mala zapadať. Camus je však presvedčený, že takýto jednotiaci princíp, ak aj existuje, človek nikdy nenájde. Preto bude v človeku natrvalo prebývať *nostalgia* – smútok za poznaním racionálneho usporiadania sveta, ktorým sa človek nesmie dať viesť.

Koncept nenaplniteľnej ľudskej túžby po jednote, po princípe, ktorý všetko vysvetlí a zjednotí, táto *nostalgia*, toto „dychtenie“ je pre Camusa akýsi „konštitutívny údaj“ ľudskeho vedomia, ktorý v konfrontácii so skúsenosťou prináša nový pocit, z ktorého potom plynie nové poznanie:

„Svet, ktorý sme schopní vysvetliť hoci aj falošnými dôvodmi, je dôverne známy svet. Naopak, vo vesmíre náhle zbavenom ilúzií a svetla sa človek cíti ako cudzinec. Toto vyhnanstvo je neodvolateľné, pretože je zbavené spomienok na stratenú vlasť alebo nádeje na zaslúbenú zem. Táto roztržka medzi človekom a jeho životom (...) to je ten pravý pocit absurdity.“³⁹

Absurdita⁴⁰ sa odhaľuje v konfrontácii ľudskej túžby po racionálnom poznaní a vysvetlení sveta a v nenaplnení tejto túžby a takisto vo fakte smrteľnosti človeka: „usilujeme sa pochopiť svet, a nemôžeme, usilujeme sa vyhnúť smrti, a nemôžeme“⁴¹. Camus v *Mýte o Sisyfovi* opisuje, ako sa ovzdušie či pocit absurdity menia na vedomie a poznanie absurdity. Prvým znakom môže byť *prázdnota* – stav duše, v ktorom každodennosť začína strácať svoje opodstatnenie. V človeku sa ozýva otázka „prečo“ a s ňou prichádza *znychutenie* – to je sprievodným javom mechanických činov.

„Stane sa, že sa kulisy zrúti. Vstať, električka, štyri hodiny v kancelárii alebo v továrni, jedlo, spánok a rytmus sa opakuje v pondelok, utorok, stredu, vo štvrtok, v piatok a sobotu, väčšinou sa tomu ľudia ľahko podrobia. No stačí, aby sa jedného dňa ozvalo »prečo« a začína sa to znychutenie poznačené údivom.“⁴²

Znychutenie prebúda vedomie, ktoré – konfrontované s ubiehajúcimi dňami –, rozpoznáva ubiehajúci čas a s ním i nevyhnutnosť vlastného konca – smrť. Tvárou v tvár vlastnej konečnosti sa človeka zmocňuje *hrôza*, čas sa stáva jeho nepriateľom. Svet okolo seba rozpoznáva ako „hustý“ – nepriepustný a nezmieriteľný, pretože je nepoznateľný. A tak všetko, čo a v čom doteraz žil,

d'Etudes Supérieures. K téme Camus a novoplatonizmus porov. CAMUS, A.: *Christian Methaphysics and Neoplatonism*. South Bend : St. Augustine's Press, 2015; HOCHBERG, H.: Albert Camus and the Ethic of Absurdity. In: *Ethics*, roč. 75, 1965, č. 2, s. 87–88.

39 CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*. Praha : Svoboda, 1995, s. 17.

40 Pojmy *absurdno*, *absurdita*, *absurdný* sa v slovenských aj českých prekladoch používajú rovnakým spôsobom, ako ich používal sám Camus: *l'absurd* – absurdno, *l'absurdite* – absurdita, *absurd* – absurdný. Všetky pojmy sa u neho vzťahujú na ten istý fakt: život človeka vo svete nemá hlbší zmysel – je absurdný, ide teda o absurditu ľudskej existencie, absurdno je pre Camusa stav vecí.

41 HOCHBERG, H.: Albert Camus and the Ethic of Absurdity. In: *Ethics*, roč. 75, 1965, č. 2, s. 93.

42 CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 26.

stráca svoj iluzórny zmysel a pred ním sa odкрýva absurdita sveta a ľudského života. Jeho vlastný odraz v zrkadle je mu cudzí a pri pohľade na ľudskú neľudskosť pociťuje *ťažobu*.⁴³ Všetko, čo bolo doteraz samozrejmé, už nemá svoje opodstatnenie, každodennosť stratila svoj zmysel, ktorý dával zdôvodnenie jeho konaniu a úsiliu.

Pocit absurdity sa mení na poznanie absurdna. Poznanie absurdity človeka oslobodzuje, pretože absurdita života (bez nádeje a budúcnosti) človeka „poučuje“ o nemožnosti dosiahnuť večnú slobodu. Camus píše: „Nemám slobodu trvať ďalej.“⁴⁴ Nezaujíma ho preto metafyzická sloboda, zaujíma ho, či je slobodný „človek“. Jeho „jediným ponímaním slobody môže byť ponímanie väzňa alebo moderného jednotlivca v štáte“⁴⁵. Pozná jedinou slobodu: „slobodu ducha a činu“⁴⁶. Doterajšia domnienka, presvedčenie o údajnom zmysle života človeka spútalovo a podriadený tejto ilúzii, resp. cieľu, ktorý mal dosiahnuť, bol otrokom imaginárnej slobody. No teraz, vedomý si absurdity života, zbavený nádeje, zajtrajška a budúcnosti, je skutočne slobodný: „Absurdno ničí všetky moje možnosti dosiahnuť večnú slobodu, a naopak, vracia mi moju slobodu činu. Toto ochudobnenie o nádej a budúcnosť umocňuje disponibilitu človeka.“⁴⁷ Jeho konanie nepodlieha nijakému vyššiemu cieľu či ideológii. Sloboda absurdného človeka znamená vrhnúť sa do bezodnej neistoty; isté nie je nič, len smrť a absurdno – ony sú i princípmi jeho rozumnej slobody; je potrebné, aby sa rozhodol prejsť životom v takomto (absurdnom) vesmíre a z toho (rozhodnutia) bude potom čerpať aj svoju silu.⁴⁸ Absurdný človek totiž vie, že práve v tomto (rozhodnutí) „denne dokazuje svoju jedinou pravdu – »výzvu« – a tá znie: Zostať verný absurdite, nežiť v nádeji, odmietať spásu, a pritom neupadať do zúfalstva“⁴⁹, pretože, ako píše Camus, „šťastie a absurdno sú dve deti tej istej zeme“⁵⁰.

Človek, ktorý uzrel absurditu, je človek jasnozrivý. A jasnozrivý človek, ktorý sa neusiluje absurditu vyriešiť, ale neustále je si jej vedomý, neustále je s ňou konfrontovaný, s ňou žije, je človek absurdný.

Absurdný človek teda neverí v budúcnosť, neverí vo večnosť a nerozumie hriechu, cíti sa a je nevinný a jeho nevinnosť mu, podobne ako u Karamazova, dovoľuje všetko.⁵¹ Na absurdného človeka sa nevzťahuje nijaká škála hodnôt a ani morálka.⁵² Je to vlastne logické. Camus však zdôrazňuje, že táto nevinnosť je desivá; „nie je to vyslobodzujúci a radostný výkrik, ale horké kon-

43 Porov. CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 25–29. Proces odhalenia absurdity analyzuje a opisuje napr. JANKE, W.: *Filosofie existence*. Praha : Mladá fronta, 1994, s. 81–82.

44 CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 80–81.

45 CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 80.

46 CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 80–81.

47 CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 80.

48 Porov. NOVOZÁMECKÁ, J.: *Existoval existencialismus?* Praha : Filosofía, 1998, s. 137.

49 NOVOZÁMECKÁ, J.: *Existoval existencialismus?*, s.137.

50 CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 164.

51 CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 75.

52 Porov. CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 87.

štatovanie⁵³. S podobným horkým konštatovaním sme sa stretli aj u Sartra, ktorý pociťoval úzkosť z nemožnosti „vyčítať z nebies večné hodnoty“⁵⁴.

Camus je presvedčený, že to, že je všetko dovolené, ešte neznamená, že nič nie je zakázané.⁵⁵ Poznanie absurdity neprivádza ku zločinu, ona len „vracia výčitkám ich neužitočnosť“⁵⁶. Čo to znamená? Podľa Camusa, následky ľudských činov treba posudzovať bez zaujatia, teda bez prizmy akejkoľvek etiky či morálky; existuje zodpovednosť, nie však vina. A čo je zakázané? Na to už teória absurdity jasne neodpovedá. Camus však ďalej rozvíja postoj vzbury⁵⁷, z ktorého ako dôsledok vyvádza solidaritu a ľudskosť.

Po uvedomení si absurdity je pre Camusa vzburá proti nej jediný prijateľný postoj; ide o to stáť tvárou v tvár absurdite a búriť sa. Absurdite sa totiž nemáme usilovať uniknúť (fyzickou samovraždou), alebo ju poprieť, či vyriešiť (filozofickou samovraždou).⁵⁸ Jediným adekvátnym postojom je revolta – vzburá a „prototypom“ jasnozrivého absurdného a búriaceho sa človeka je pre Camusa mýtická postava Sifyfa.

Sifyfos je odsúdený na namáhavú, nezmyselnú, nikdy sa nekončiacu činnosť – v ríši smrti valí pred sebou do kopca balvan, ktorý sa na vrchole opäť zrúti do údolia, a on začína vždy odznova. Sifyfos nemá nádej, jeho údol je tragický, no podľa Camusa Sifyfos práve vedomím absurdity svojho údolu víťazí nad bohmi, nad balvanom i nad svojím osudom. Sifyfos vzdoruje. Je povznesený nad svoj osud, je pánom svojho života. Preto si, podľa Camusa, „musíme“ predstaviť Sifyfa šťastného.⁵⁹

Je namieste námietka, že Sifyfos znáša svoj trest v ríši, ktorá je – a ani nemôže byť iná – bez morálky. Je tu len on, balvan a kopec. Nič viac. Sifyfos nemá kam uniknúť. Nemôže voliť medzi životom a smrťou a takisto nemôže prestať valiť svoj kameň na vrh hory, a v tomto zmysle nie je slobodný. To však Camus ani netvrdí. Sifyfova „nesloboda“ je zrkadlom ľudského údolu. Camusov Sifyfos nám má ukázať, že tak, ako je nezmyselný osud Sifyfa, je nezmyselný aj náš život. No Sifyfos je prototypom absurdného človeka i preto, že na svoj trest bol odsúdený práve za to, že pohrdal bohmi, nenávidel smrť a miloval

53 CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 94.

54 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 27.

55 Porov. CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 94; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Bratři Karamazovi*. Praha : Academia, 2004, s. 77–79.

56 CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 94.

57 Prvá Camusova filozofická esej *Mýtus o Sisyfovi* je venovaná jeho – môžeme povedať – teórii, či skôr „filozofii absurdity“. „Filozofii vzbury“ je venovaná jeho druhá filozofická esej *Človek vzbúrený*, pričom vzburá sa už v prvej eseji ukázala ako odpoveď na absurditu.

58 Camus rozlišuje medzi fyzickou a filozofickou samovraždou. Ako filozofickú samovraždu označuje všetky filozofické koncepcie (najmä filozofické koncepcie existencionalistov – Camus spomína Jaspersa, Heideggera, Husserla, Kierkegaardu, Šestova, Schelera), ktoré ponúkajú únik z absurdity tým, že z absurdity vyvodzujú zmysel, nádej, vieru – jednoducho nájdú dôvod dúfať. Absurdno je tak integrované a mizne. Únikom z absurdity je aj fyzická samovražda, keďže absurdita, ktorá nie je možná mimo človeka, sa končí v momente jeho smrti. Podľa Camusa sa absurdita nedá vyriešiť ani jej (filozofickou) negáciou, ani negáciou (smrťou) človeka. Absurdno nemá byť vyriešené, človek nemá hľadať nijaké riešenie. Jedinou adekvátnou odpoveďou na absurditu je nechať absurditu (i človeka) žiť.

59 Porov. CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 166.

život.⁶⁰ Preto tak ako sa Sisyfos vo vzbure obracia ku svojmu balvanu, má sa aj človek obrátiť ku svojmu životu. Vie, že jeho život je absurdný, a práve to ho robí slobodným, jeho život patrí len jemu.⁶¹

Človek sa teda búri proti absurdite, ktorú „našiel“ pri konfrontácii sveta a života. Búri sa, no ako píše Petříček, jeho revolta nie je len negáciou, „je to vzdor, je to pohyb, ktorým sa človek vzpiera svojej situácii“⁶². Absurdný človek sa však nebúri len vo svojom mene, ale v mene všetkých, ktorí sú, alebo by mohli byť utlačaní, a tak „odhaľuje v človeku to, za čo treba vždy bojovať“⁶³. Tu sa v konečnom dôsledku prejavuje Camusova morálka, ktorá však nie je normatívna, ide skôr o princíp: o solidaritu. Človek v momente vzbury proti absurdite a nespravodlivosti objavuje, že táto jeho vzbura je ľudská a že patrí každému človeku. Camus takto objavuje nové „diktum“: „Revoltujem, teda sme.“⁶⁴ Toto *mysme* človeka učí, že revolta musí mať svoju mieru, svoju hranicu, a táto hranica je odvodená z revolty samotnej; je ňou „právo (druhej – pozn. autora) bytosti na revoltu“⁶⁵. Takto sa Camus vyhranil voči nihilizmu – sloboda zabíjať je s logikou revolty nezlučiteľná.

Môžeme vnímať, že pre Camusa sú dôležité dve hodnoty: život a sloboda.⁶⁶ Sloboda, ktorú prináša rozpoznanie absurdity, a život, ktorý treba napriek, resp. práve kvôli absurdite zachovať. Život je prvé a jediné, čo absurdný človek má. Preto je sloboda podriadená životu – je limitovaná absolútnou hodnotou života.⁶⁷

Pri revolte nejde o negáciu, ale o nemožnosť akceptovať stav⁶⁸. To je to, čo vedie človeka k angažovanému postoj; človek sa búri a hovorí nie, alebo mlčí a dáva za pravdu nespravodlivosti. Preto Camus zo vzbury napokon vyvodzuje solidaritu: „zreteľnú zviazanosť ľudí medzi sebou, spoločnú osnovu, súdržnosť celého reťazca, vzájomnosť jednotlivých bytostí, ktorá ľudí pripodobňuje a pevne spája“⁶⁹. Človek sa teda búri proti nespravodlivosti, proti útlaku všetkých ľudí, a tak sa z „jasnozrivého človeka stáva človek morálny a z absurdity sa vynára morálka“⁷⁰. Nejde tu o nejaký druh normatívnej etiky,

60 Porov. CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 161–162.

61 Hlbšie rozpracovanie vzbury proti absurdite života nachádzame v Camusovom románe *Mor* (*La Peste*, 1951). Hlavný hrdina doktor Rieux a jeho priatelia tu zvädzajú nerovný boj s morovou epidémiou. Postoj doktora Rieuxa správne vystihuje Janke: „Poctivý človek si nezastiera pravdu, že skutočnosť absurdity sa vysmeje každému ľudskému úsiliu, a napriek tomu plní svoju povinnosť, bez nádeje a bez zúfalstva.“ (JANKE, W.: *Filosofie existence*, s. 91.)

62 PETŘÍČEK, M.: *Úvod do (současné) filosofie*. Praha : Herrmann & synové, 1997, s. 96.

63 CAMUS, A.: *Člověk revoltující*. Praha : Český spisovatel, 1995, s. 29.

64 CAMUS, A.: *Člověk revoltující*, s. 32.

65 CAMUS, A.: *Člověk revoltující*, s. 281.

66 Porov. HOCHBERG, H.: Albert Camus and the Ethic of Absurdity. In: *Ethics*, roč. 75, 1965, č. 2, s. 94.

67 Porov. HOCHBERG, H.: Albert Camus and the Ethic of Absurdity. In: *Ethics*, roč. 75, 1965, č. 2, s. 95.

68 Nemožnosť akceptovať stav, a teda absurditu, či už v podobe smrti, utrpenia alebo nespravodlivosti, podobne, ako to autor opisuje v románe *Mor*, kde v nezmyselných mukách a podľa nepoznaného zákona zomierajú mladí, starí, muži, ženy aj (nevinné) deti.

69 CAMUS, A.: *Člověk revoltující*, s. 278.

70 HOCHBERG, H.: Albert Camus and the Ethic of Absurdity. In: *Ethics*, roč. 75, 1965, č. 2, s. 95.

ale o jasnozrivú žitú morálku, ktorá má neustále na zreteli absurditu života a v tejto optike i jeho hodnotu.

Odpoveď Ivanovi Karamazovovi

Je známe, že Camus sa usiloval oslobodiť človeka nielen od náboženstva a iných vonkajších etík, ale aj od ideológií, ktoré by zakotvovali kritérium ľudského konania.⁷¹ Existujú však názory, že morálka, s ktorou Camus u absurdného človeka „počítal“, bola morálka kresťanská, lebo ona jediná robí ľudský život znesiteľným a človeka dôstojným.⁷² Áno, sám Camus v *Mýte o Sisyfovi* napísal, že jediná morálka, ktorú by absurdný človek mohol pripustiť, je práve táto morálka, no absurdný vzbúrený človek, tak ako Camus sám, Boha⁷³ nepozná, žije mimo neho.⁷⁴ Camusov absurdný človek sa nemá na čo odvolať, preto nás poznanie absurdity nevyslobodzujú, ale spútava.⁷⁵ Nič nie je isté, jedinou istotou je absurdita, proti ktorej sa človek búri. Jeho revolta však musí mať hranicu, mieru, ktorú je nevyhnutné strážiť, aby sa revolta neobrátila v nihilizmus a v požiadavku absolútnej slobody, a aby tak napokon nebola popretá samotná revolta. Hranicou vzbury je revolta druhého človeka. Solidarita a ľudskosť ako dôsledky revolty proti absurdite sveta a života je všetko, čo nám Camus ponúka. Viac odporúčaní nám nedáva a ani nechce.

Sartre kladie na človeka „bremeno“ zodpovednosti prameniace z vedomia „odsúdenia ku slobode“. No akú morálnu hodnotu budeme môcť pripísať takémuto konaniu? Privedie vedomie zodpovednosti za vlastnú slobodnú voľbu človeka ku „správnejmu činu“? Sartre nám totiž dáva „len tušiť, akú podobu bude mať etika artikulujúca zodpovednosť človeka v konkrétnej situácii“⁷⁶. Lebo hoci v Sartrovom ponímaní rozhodnutie konať, a teda rozhodnutie „byť to alebo ono“ zároveň znamená „potvrdiť hodnotu toho, čo si volíme“, aj tak nám neponúka inú alternatívu, ako voliť takpovediac z ničoho. Vágnym ostáva aj Sartrovo presvedčenie, že pocit zodpovednosti voči sebe a ľudstvu povedie k „dobrej“ voľbe. Sartre síce tvrdí, že „nikdy si nemôžeme vyvolať zlo, vždy si vyberáme dobro a nič nemôže byť pre nás dobré, ak to nie je dobré

71 Porov. SESSLER, T.: *Levinas and Camus, Humanism for the Twenty-First Century*. London : Continuum International Publishing Group, 2008, s. 13–14.

72 Porov. ČERNÝ, V.: Camus a morálka absurdity. In: *Tvorba*, roč. 1, 1991, č. 1, s. 23.

73 Boh by podľa Camusa musel byť alebo „všemohúci a zlovestný“, alebo „dobrotivý a nemohúci“, len tak by sa dala vysvetliť existencia zla a utrpenia pri jeho existencii. No takýto Boh by vlastne nebol Bohom, a preto nie je podstatné, či vôbec existuje. Preto nám neostáva iné, ako žiť vo svete zla a bolesti. Podľa Camusa teda človek musí s nimi bojovať sám.

74 Porov. CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 93.

75 Porov. CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, s. 94.

76 SMREKOVÁ, D.: Sartrov projekt morálky : K 100. výročiu narodenia Jeana-Paula Sartra. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 5, s. 295. Porov. ČERNÝ, V.: Camus a morálka absurdity. In: *Tvorba*, roč. 1, 1991, č. 1, s. 23.

pre všetkých⁷⁷, no toto ničím nepodložené tvrdenie ďalej nerozvíja, ani nevyvetľuje. Problematická sa potom javí zodpovednosť, ktorá mala byť zárukou morálnosti. Ak by sme totiž aj súhlasili so Sartrom, keď hovorí, že „človek, ktorý sa angažuje a ktorý si je vedomý, že je nielen tým, kým si vyvolil byť, ale i zákonodarcom voliacim v tom istom čase ako seba celé človečenstvo, nemôže uniknúť pocitu svojej totálnej a hlbokjej zodpovednosti“⁷⁸, ale toto vedomie v konečnom dôsledku nezaručuje morálnosť rozhodnutia, resp. nehovorí nič o tom, akú hodnotu bude subjekt voliť.

Obaja, Sartre i Camus, ovplyvnení skúsenosťami a absurditou prvej, no najmä druhej svetovej vojny, chceli umožniť človeku slobodu a morálnosť nielen bez Boha, ale usilovali sa nájsť spôsob, akým morálne žiť život bez normatívov morálky či etiky. Postulovali preto svet bez Boha, či skôr, podobne ako Laplace, „túto hypotézu nepotrebovali“. Zostáva preto paradoxom, že napriek ich úsiliu myslieť a žiť bez Boha, je ich filozofia často spájaná s kresťanstvom. Najmä tá Camusova. No je to aj logické; camusovská solidarita a angažovanosť sú hodnoty kresťanstvu vlastné a sartrovska sloboda neustále sa nanovo tvoriť sa môže čitateľovi spájať nielen s kresťanskou ponímanou voľbou medzi dobrom a zlom a úsilím o svätosť, ale tiež s výzvou vždy opäť vstať z hriechu.

Sartrova „filozofia slobody“ a Camusova „filozofia absurdity a vzbury“ odpovedajú Karamazovi záporne; nie, nie všetko je dovolené. Neexistencia či neprítomnosť Boha vo svete priviedli týchto autorov k úsiliu ukotviť v človeku povojnového sveta humanizmus a prínos ich koncepcií sa javí ako aktuálny aj pre dnešné dni. Za prínos Camusovej koncepcie pokladáme vyzdvihnutie rešpektu voči životu a dôstojnosti každého človeka a požiadavku medziludskej solidarity a angažovanosti. Prínosom Sartrovej koncepcie sa zase skrze slobodu a z nej prameniacu zodpovednosť za projekt seba samého a svoju voľbu javí požiadavka morálnej náročnosti. Sartre i Camus vo svete bez Boha kladú proti tvrdeniu Ivana Karamazova solidaritu a zodpovednosť. Slobodu ponúkajú nie ako cestu k nihilizmu, ale ako prostriedok subjektívnej morálnej angažovanosti. Vidíme však, že hoci sú ich odpovede záporné, neprejavujú sa ako dostačujúce pre ukotvenie morálky a už vôbec neponúkajú základ pre vznik etických normatívov. Neúplnosť odpovedí, ktoré ponúkajú, tak otvára priestor pre kritické hľadanie možností ukotvenia morálky a etiky.

Literatúra

CAMUS, A.: *Člověk revoltující*. Praha : Český spisovatel, 1995.

CAMUS, A.: *Christian Methaphysics and Neoplatonism*. South Bend : St. Augustine's Press, 2015.

CAMUS, A.: *Mýtus o Sisyfovi*. Praha : Svoboda, 1995.

ČERNÝ, V.: Camus a morálka absurdity. In: *Tvorba*, roč. 1, 1991, č. 1, s. 21–23.

77 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 21.

78 SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*, s. 23.

- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Bratři Karamazovi*. Praha : Academia, 2004.
- HOCHBERG, H.: Albert Camus and the Ethic of Absurdity. In: *Ethics*, roč. 75, 1965, č. 2, s. 87–102
- JANKE, W.: *Filosofie existence*. Praha : Mladá fronta, 1994.
- JENÍK, L.: Svet filozofického románu ako laboratórium filozofie. In: *Romboid*, roč. 45, 2010, č. 3, s. 24–37.
- NOVOZÁMECKÁ, J.: *Existoval existencializmus?* Praha : Filosofia, 1998.
- PERRIN, Ch.: Údel slobody podľa Sartra. In: *Filozofia*, roč. 66, 2011, č. 3, s. 209–221.
- PETŘÍČEK, M. : *Úvod do (současné) filozofie*. Praha : Herrmann & synové, 1997.
- SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*. Praha : Oikoymenh, 2006.
- SARTRE, J. P.: *Existencializmus je humanizmus*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1997.
- SESSLER, T.: *Levinas and Camus, Humanism for the Twenty-First Century*. London : Continuum International Publishing Group, 2008.
- SMREKOVÁ, D.: Sartrov projekt morálky : K 100. výročiu narodenia Jeana-Paula Sartra. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 5, s. 293–310.
- SMREKOVÁ, D.: *Zbohom Sartrovi?* Bratislava : Iris, 1996.

Mgr. Magdaléna Miklušičáková
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava
e-mail: magdalena.miklusicakova@tvu.sk